

7.

**ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
PHILOSOPHY
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ**

**ՃՇՄԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐԺԵՎՈՐՈՒՄԸ
ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ**

Յ. Գ. ՂԱԶՈՅԱՆ

Փիլ. գիտ. թեկնածու

Ավ. Իսահակյանը փիլիսոփայող, փիլիսոփայության հարգն իմացող բանաստեղծ էր և բնականաբար փիլիսոփայական գաղափարները որոշակի դեր են խաղացել նրա աշխարհայացքի և գեղագիտական սկզբունքների ձևավորման վրա: Նրա ըմբռնմամբ փիլիսոփայությունը աշխարհը ճանաչելու և ճշմարտությանը հասնելու արվեստ է, և պաշտպանում էր արվեստի ու փիլիսոփայության միասնության գաղափարը, կարծելով, որ դրանք տարբեր ձևերով լուծում են միանման խնդիրներ, հատկապես եթե խոսքը վերաբերում է մարդու կեցությանը, իմացությանը և աշխարհայացքին: Դեռևս վաղ տարիքում Հիշատակարանում գրում է «... մտածող մարդու համար երջանկությունը ճշմարտություն գտնելն է...»¹: Միաժամանակ նկատում է, որ ճշմարտության որոնումը անընդհատ ընթացք է, դրա համար էլ « ... որքան ճշմարտություններ է գտնում, այնքան հանգստանում և նույնքան էլ անհանգստանում է նոր հարցերի ցանցի մեջ»²: Հասուն տարիքում նկատում է, որ եթե ճշմարտությանը մոտենում ենք արժեքային տեսանկյունից, ապա այն ձեռք է բերվում և հաստատվում երկար տարիների ընթացքում, այն չի տրվում միանգամից: Նա հանգում է այն մտքին, որ ճշմարտության հաղթանակը լինում է փուլերով, քանի որ ճշմարտությունը կարող է թաքնված լինել: Իսահակյանը, արժևորելով ճշմարտության կարևորությունն ու նշանակությունը դրա նպատակի տեսանկյունից, գտնում է, որ ճշմարտությունը պետք է ուղղված լինի որևէ խնդրի լուծման, մասնավորապես՝ մարդկությանը երջանկության հասցնելու համար ուղիների որոնմանը: Այս առումով պատահական չէ, որ ճշմարտության որոնումը նա տեսնում է մարդկության բազմադարյան պատմության ընթացքում եղած փիլիսոփայական, քաղաքական ուսմունքների, հոսանքների ուսումնասիրության մեջ ու ճշմարտության բացահայտումը՝ վերջինիս միջոցով: Նա ուսումնասիրել է փիլիսոփայական ու քաղաքական տարբեր,

¹ Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան, Երևան, 1977, էջ 173:

² Նույն տեղում:

բազմաթիվ, երբեմն իրարամերժ ուղղություններ ու հոսանքներ և այդ առումով նշել է, որ ճշմարտությանը հասու լինելու համար հակասական ճանապարհներով է անցել, թերևս նպատակը մեկն է եղել. աշխարհում չարիքի վերացումը, դրա արմատները գտնելը. « Ինչո՞վ չեմ տարվել, ի՞նչ փիլիսոփայական, էտիկական, հասարակագիտական սիստեմներով՝ ազատագրելու տառապող մարդկությանը»³:

Իսահակյանին բնորոշ է այն, որ ճշմարտության որոնման ճանապարհին հասարակության փրկության առաքելությունը ոչ մի փիլիսոփայական համակարգի և քաղաքական ուղղության մեծաշնորհ չի համարել: Գրականագետ Ս. Սարինյանը նշում է. «Հին, փիլիսոփա արևելքի մարդիկ խորհրդածել են կյանքի առեղծվածի ու գոյության իմաստի մասին, որոնել ճշմարտությունը: Ավ. Իսահակյանը լսում է դարերի ծայրը և ավանդական իմաստությունների մեջ ստուգում իր ժամանակի ճշմարտությունը»⁴: Իսահակյանը տարանջատում է ճշմարտության ոլորտները գիտության մեջ և արվեստում, բայց հիմնական ծանրությունն ու բարդությունը տեսնում է հասարակական կյանքում, մարդու կեցության ոլորտում և կարևորում է հատկապես այս ոլորտը: Այս նկատառումներով նա ճշմարտության որոնման երկու ճանապարհ է նկատում. մի դեպքում անընդհատ, մշտապես լինել մարդկանց մեջ, թափառել, ուսումնասիրել, դիտել, տեսնել: Մյուս կողմից էլ նկատել է, որ ճշմարտությանը հասու լինելու համար որոշ ժամանակ ու «հեռավորություն» է անհրաժեշտ, որ այն հեշտությամբ չի տրվում, կան խաթարողներ ու խանգարողներ, որ ամենօրյա թոհուրեհի մեջ ճշմարտությունը կարող է ի հայտ չգալ, ուստի անհրաժեշտություն է զգում հեռանալու « ... ամենալուռ, ամենահեռու մի վայր, մի քարայր՝ հանգիստ, անդորր, և մնամ այնտեղ տարիներ, ... ու խորհեմ երկարորեն, անընդհատ, և գտնեմ ճշմարտությունը»⁵:

Այստեղ անշուշտ զգացվում է բուդդայականության ազդեցությունը: Ընդհանուր առմամբ ճշմարտության փնտրտուքը Իսահակյանի համար դառնում է դավանանք, կյանքի նպատակ ու հիմնական գործը.

**Ես քեզ եմ փնտրել իմ կյանքի շենքից,
Եվ տես, քարացա անհուն տանջանքում...**

1940-ական թվականներին խորհրդային գաղափարախոսության տեսանկյունից Իսահակյանին ներկայացվում էր հետևյալ մեղադրանքը. «Ակնհայտ է, որ պոետն իր որոնած ճշմարտությունը գտնելու, նրան հասնելու անհուսալի և անորոշ ուղու վրա էր կանգնած... նրան թվում էր թե «էլ չմնաց մի ուղի անհայտ», որով կարելի լիներ հասնել ու բերել «մեծ ճշմարտությունը»... Իսահակյանը մի պահ թողնում է ճշմարտության ապարդյուն որոնումները և տոգորված «անհուն վրեժի և ատելության» կրակով, սոցիալական կռվի մարտակոչ է հնչեցնում...»⁶:

Ուսումնասիրելով Իսահակյանի ստեղծագործությունները՝ նկատում ենք, որ նա երբեք չի դադարեցրել ճշմարտության որոնումները: Իբրև իրատես ու խորիմաստ մտածող՝ նա նկատում է, որ մարդ արարածին բնորոշ է ստելու, խաբելու

³ Ավ. Իսահակյան, Երկերի ժողովածու, 5 հ., Երևան, 1977, էջ 312:

⁴ Պատմա-բանասիրական հանդես, Երևան, 1975, էջ 38:

⁵ Հիշատակարան, էջ 335:

⁶ Ա. Ա. Ասատրյան, Ավ. Իսահակյանի կյանքը և ստեղծագործությունը, Երևան, 1940, էջ 16:

հատկությունը, ընդ որում՝ նա կարող է խաբել և՛ այլոց, և՛ անգամ ինքն իրեն: Ճշմարտությանը զուգահեռ հասարակական հարաբերություններում առկա է սուտն ու խաբեությունը, որը պոետի կարծիքով տանում է դեպի մոլորություն:

Տե՛ս, սըտության մեջ, մոլորության մեջ

ջախջախվեց կյանքըս... ու դու չե՞ս գըթա:

Սուտն ու ճշմարիտը այսպիսով կողք կողքի են, և Իսահակյանի մոտ ձևավորվում է այն միտքը, որ սուտը հենց ճշմարտության գոյության արդյունք է: Սուտն է դառնում այն հիմքը, որի վրա էլ ինքը իրեն մերժում է, որի հետևանքով ի հայտ է գալիս ճշմարտությունը:

Ճշմարտության ու ստի հակադրությունը հստակ արտահայտված է «Աբու-Լալա Մահարի» պոեմում, որտեղ մարդկային հոգում հազար «զազիր ու նանիր», «զարշանք ու նողկում» հաշված բանաստեղծը «հազար ու մեկերորդը» առավել է ատում, որն էլ կեղծիքն է հոգու: Ջարմացած բանականություն ունեցող, խոսք ու լեզու ստեղծած մարդ արարածի վրա, միաժամանակ զայրացած հարցնում է «ոգե՞լ ես արդյոք ճշմարիտ մի բառ»: Արդարության և բարոյականության չափանիշի դերում Իսահակյանը ցանկանում էր տեսնել միայն ճշմարտությունը, մինչդեռ նկատում է, որ այդ դերը ստանձնում է սուտը, ապա այսպիսին է դառնում հասարակությունը:

**Ապիկար աշխարհ, ուր հզոր ոսկին
դարձնում է գողին՝ ազնիվ բարեհույս,
Ապուշին հանձար, վախկոտին կտրիճ,
տգեղին՝ չքնաղ և պոռնիկին՝ կույս:**

Սա պատմական, սոցիալ-քաղաքական մի ողջ ժամանակահատվածին բնորոշ երևույթ է: Նա ընդգծում է, որ մարդը ճշմարիտի և ստի հարաբերակցությամբ է արժևորում ժամանակի բնորոշը: Ճշմարիտի և ստի հարաբերակցությունը հանդես է գալիս ժամանակի բարքերը ընդհանրացնող հայտարարի դերում: Իսահակյանի կարծիքով սուտը հասարակության մեջ խորհրդանշում է անարդարությունը, անբարոյականը, չարը, վատը և ստի միջոցով իրականացվում են իրավունքներ ու կատարվում պարտականություններ: Սուտը, իր ոլորտն ընդլայնելով, խլում է ճշմարիտի ընդգրկման ոլորտը, նվազեցնում նրա սահմանները: Այդպիսի հասարակական հարաբերություններում անհատը չի խորշում, անբարոյական չի համարում կեղծելը, խաբելը և սա հարվածում է մարդկային արժանապատվությանն ու հպարտությանը, ստորացնում է արդարության օրենքներով ապրող մարդուն:

**Ի՛նչ օրի հասա, սև օրի հասա,
Որ ստոր մարդուն գլուխ ծռեցի,
Գլուխըս չըլիներ ուսերիս վրա
Քան թե տմարդին գլուխ ծռեցի:**

Իսահակյանը նկատում է, որ սուտը դառնում է սովորույթ, որի ձևավորումը տեղի է ունենում որոշակի միջավայրում: Միջավայրը կարող է և՛ հանդուրժել, և՛ ատել սուտը, կամ էլ խոչընդոտել ստի ու կեղծիքի տարածմանը: Չխաբող, չստող մարդուն նա երջանիկ մարդ է համարում, վկայակոչելով հասարակական կարծիքը՝ «Երեկ իրեն, երջանիկ մարդ է, արդար հոգի ունի»⁷: Բայց նկատել է

⁷ Ավ. Իսահակյան, հ.4. էջ 220:

նաև, որ արդարախոսությունն ու ճշմարտությունը երբեմն պատշաճ չեն գնահատվում, որքանով հասարակության մեջ տարբեր խավեր ու խմբեր և անհատներ ունեն տարբեր շահեր ու նկրտումներ, և «Ուստա Կարո» վեպում գրում է. «Նրա ճշմարտախոսությունը և արդարասիրությունը այն աստիճան անկաշառելի էր, որ գյուղացիք նրան երբեք չէին կանչում դատարանի առջև... Ճշմարտությունը հաճախ նպաստավոր չէր լինում վկա հրավիրվողների գործին: Մորթեիր, նույնիսկ բարեկամի համար սուտ վկայություն չէր տա»⁸:

Ճշմարտության վեր հանման գլխավոր պայմանը ազատությունն է, առանց որի հնարավոր չէ ստի հերքումը, դրա համար էլ ճշմարտության կանխման հետևյալ մեթոդն է գործում.

**Ձեռ ու ոտս կապեցին,
Բանտը դրին, կողպեցին,
Ո՛չ թողեցին գանգառվիմ,
Ո՛չ էլ լեզուս կըտրեցին:**

Ճշմարտությունը, ըստ Իսահակյանի, վերացական չէ, այն կոնկրետ է և մարդու ճակատագրից ու ապրելակերպից հեռու չէ, ցանկալի է այդ ճշմարտությունը, թե ոչ, այնուհանդերձ այն թե՛ մարդկությանը, թե՛ առանձին անհատին հոգեհարազատ է: Այն սոցիալ-բարոյական այնպիսի արժեք է, որն ունի հավերժական պաշտամունքի վերածման միտվածություն: Սուտը գունազարդվում է, ճշմարտությունը գունազարդման կարիք չունի, հենց այդ պատճառով էլ այն շաղկապվում է այլ արժեքների հետ՝ որպես դրանց ամբողջական կազմավորման հիմք, դառնում է դրանց ձևավորման ու գործունեության որոշիչ դեր ունեցող գործոն.

**Եվ քո քարացած բռունցքում հիմա
Ես սուրն եմ դնում ահեղ ճշմարտի:**

Ճշմարտությունը թանկարժեք է, այն հզոր ուժ է, անգամ ունի սրի արժեք: Ճշմարտությունը «թիկնապահների» կարիք ունի, քանզի այն պահպանելու համար երբեմն թանկ են վճարում, անգամ՝ կյանքի գնով և դա լավ է երևում «Ժողովրդի քնարը» բալլադում, որում մի կողմից առաջարկվում է /թուրք փաշա/ ստի դեմ ստով կարգախոսը, մյուս կողմից էլ՝ ստի դեմ միայն ճշմարիտը կարգախոսը /գուսան Միրկո/.

**Ո՛վ սրիկաներ, ճիվաղ, տմարդի,
Մորթեցե՛ք, լափե՛ք ավել, առավել,
Սակայն իմացե՛ք,
Որ ժողովրդի քնարը երբեք
Չի կարող ստել...**

Իսահակյանը ընդգծում է, որ սուտը շոշափելի է, տեսանելի, ակնառու և չգնաց ճշմարտությունը թաքցնելու և սուտը գունազարդելու ճանապարհով, անգամ որդիներին փրկելու հեռանկարով.

**Չեն հնազանդվում խոսքերը սրտին
Եվ կոկորդի մեջ խեղդվում է ծայնը:**

Իսահակյանը ճշմարտության հարցը քննում է ոչ միայն իմացաբանական, այլև բարոյականության տեսանկյունից: Նա հուշում է, որ զգացմունքայինը ևս

⁸ Ավ. Իսահակյան, հ.4. էջ 224:

ճշմարտությունը պահպանելու կարևոր պայման է, որ չպետք է լռի զգացականությունը, զգացմունքայինը: Ի տարբերություն փիլիսոփայական մյուս կատեգորիաների՝ ճշմարտությունը խիստ հուզական է՝ «Ով սիրտ ունի, նա կհասկանա և տիեզերքը, և կյանքը, և ճշմարտությունը...»⁹, ճշմարտությունը ներառում է մարդկային այնպիսի որակներ, ինչպիսին ազնվությունն է, որը կարծես վերածվում է ճշմարտության գործառույթի, ուստի այդ գործառույթին չպետք է խոչընդոտել:

Ազնվություն-արդարություն փոխառնչությունը ճշմարտության պահպանման հիմնարար արժեքն է դառնում, որը հասարակական հոգեբանության տեսանկյունից դառնում է սոցիալական արդարության երաշխիքը: Նման պայմաններում հասարակության մեջ աճում է հավատը, վստահությունը, մինչդեռ համատարած ստի ու խաբեության պայմաններում հավատն է կորում, անգամ իրար չեն վստահում մտերիմներն ու հարազատները:

**Բարեկամն ի՞նչ է – լավիդ նախանձող,
քայլիդ խուզարկու, բամբասող, ագահ:**

Հավատի կորուստը կարող է սոցիալ- քաղաքական ծանր հետևանքներ ունենալ:

Իսահակյանը նկատել է, որ ժողովրդի ենթագիտակցության մեջ արդարությունը իբրև ճշմարտության ի հայտ գալու հոմանիշ արտահայտվում է աստվածային արդար հատուցում արտահայտությամբ և «Ուստա Կարո» վեպում հետևյալ պարբերության մեջ ճշմարտության հարաբերական լինելու գաղափարի հետ զուգակցված ցույց է տալիս, որ «հին սերունդը ռուսի հաղթանակն էր տենչում, նոր սերունդը՝ պարտությունը. թեև, առհասարակ, ամենքի համար էլ ռուսի պարտությունը աստվածային արդար հատուցման նշանն էր՝ հայերի հանդեպ գործած ցարի անիրավությունների»¹⁰: Իսահակյանը հասարակության ոլորտում կոնկրետ օրինակներով ցույց է տվել, որ ստին հավատալու, այն ամբողջական դարձնելու համար մեկ-երկու ճշմարտություններ են «նետում», «զցում» նրա մեջ կամ էլ ստի մեջ մի փոքր ճշմարտություն են ներարկում և սուտը արագ տարածվում է հատկապես դյուրահավատների լայն զանգված ունենալու պարագայում: Նման մասսա ցավոք ձևավորվում է, որը արագ տարածվում է սուտը և հասարակական կարծիքն էլ երբեմն հենվում է ստի վրա, «բայց քաղաքիս մեջ համբավ էր ընկել ու մինչի օրս էլ շատերը սխալմունքով կանդեն, թե ես եմ նամեստնիկի աչքերը բռնել ու հարցում արել: Ես ասել եմ ու միշտ էլ կասեմ, որ էս բանը բոլորովին սխալ է, սուտ է... Բայց շիտակն էն է, որ նամեստնիկը բռնեց աչքերս ու էդ հարցումն արավ: Ես սուտը չեմ սիրե, ամեն ինչի մեջ ճշմարտությունը լավ բան է»¹¹: Իսահակյանը փորձում է վեր հանել ստի արմատներն ու պատճառները և նկատում, որ սուտը հանդես է գալիս այն դեպքում, երբ սուբյեկտը, որը պատասխանատվություն է ստանձնել և գործի նկատմամբ ցուցաբերել է անկարողություն, ապա իր մեղավորությունը թաքցնելու համար դիմում է խաբեության ու ստի «... վազիր-նազիր,... շան կծուկ մինիստրներ, էն անի-

⁹ Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան, էջ 212:

¹⁰ Ավ. Իսահակյան, հ. 4, էջ 354:

¹¹ Ավ. Իսահակյան, հ.4, էջ 416:

ծածներն են մեղավոր, որ բանը սուտ տեղ կհասցնեն,...»¹²:

Սուտը հանդես է գալիս նաև կոնֆլիկտային իրավիճակներում, քաղաքական տարբեր ուժերի և անձանց բախումների ժամանակ: Սոցիալ- քաղաքական պայմանների ազդեցությամբ մշակվում է բնագոյ միտված դեպի սուտը:

Իսահակյանը հակված է կարծելու, որ արվեստը կոչված է ճշմարտություններ հայտնաբերելու, ուստի նշում է. «Արվեստը ավելի ճշմարիտ է, քան իրականությունը, որովհետև նա ստեղծված է բանաստեղծի հոգու մեջ»¹³: Արվեստագետի երևակայությամբ ստեղծած իրականությունը կատարյալ է, ուստի այն ճշմարիտ է և գեղեցիկ: Իսահակյանը դավանում է ճշմարիտը, բարին և գեղեցիկը, կարգախոսին ու «Սուրատեսը» բանաստեղծության մեջ նշում՝

**Նա փոխարեն օրենքներին մարդադավ՝
Բարձրացրեց իմաստության կատարին-
Խղճի ծայրը, ազատ միտքը, սերն անդամ,
Գեղեցիկը, ճշմարիտը և բարին:**

Ճշմարիտը գեղեցիկի տեսանկյունից ընկալելու հարցում նա արտաքին աշխարհը համադրում է մարդկային ներաշխարհի հետ և նկատում, որ արտաքին աշխարհը միշտ էլ թերի է, անկատար, ավելի կոնկրետ «նսեմ պատկերը ներաշխարհի»: Միաժամանակ նկատում է, որ ճշմարտության գերազնահատումը արվեստում, ի հաշիվ իրականության հետ բացարձակ համեմատության, կարող է արվեստը խեղաթյուրելու առիթ հանդիսանալ և «Ֆարիհ Սուլթան Մահմեդ» գործում նկարագրում է հետևյալը. հռչակավոր նկարիչը ցուցադրում էր սուլթանին իր կտավներից մեկը, որի վրա նկարել էր Յովհաննես Մկրտչի կտրած գլուխը: Սուլթանը՝ գովելով նկարի գույների ներդաշնակությունը, նկատում է «սակայն պարանոցի այս կտոր միսը, որ դեռ նկատվում է կտրած գլխի վրա, իրականին չի համապատասխանում»¹⁴: Սուլթանը բացատրելով երևույթի ֆիզիոլոգիական կողմը և նկատելով նկարչի տարակուսանքը, իր կենսափորձի ճշմարտությունը ապացուցելու նպատակով հրամայում է, և պահակը «... սրի մի հարվածով թոցրեց ստրուկի գլուխը՝ ներկաների սարսափած աչքերի առջև»¹⁵:

Մեծ հումանիստ Իսահակյանը, ինչևէ, դեմ է նման ձևով ճշմարտության ապացուցմանը, պարզապես մի օրինակով ցույց է տալիս, որ ճշմարտության ու իրականության համընկնումը նման գռեհիկ ձևով կարող է ողբերգական ավարտ ունենալ: Մինչդեռ նա հակված էր այն բանին, որ բոլոր կատարելությունները հետապնդում են մեկ նպատակ. ունենալ կատարյալ մարդ: Հասարակական բոլոր իդեալները պետք է պտտվեն մարդկային բարոյական և գեղագիտական իդեալների շուրջ, քանզի բոլոր կարգի մարդկային իդեալների հիմքում ընկած են բարու և գեղեցիկի իդեալները: Հին հունական փիլիսոփայությունից սերմանած այդ սկզբունքը Իսահակյանի մոտ դառնում է դավանանք՝ «ճշմարտությունը, եթե գեղեցիկ չէ, նա ճշմարտություն չէ, իսկ ինչ որ գեղեցիկ է, նա ճշմարիտ է»¹⁶: Նա հս-

¹² Ավ. Իսահակյան, հ.4, էջ 356:

¹³ Ավ. Իսահակյան, Աֆորիզմներ, Երևան, 2001, էջ 193:

¹⁴ Ավ. Իսահակյան, հ.3, էջ 339:

¹⁵ Նույն տեղում:

¹⁶ Ավ. Իսահակյան, Աֆորիզմներ, էջ 324:

տակեցնում է նաև ճշմարիտի և գեղեցիկի կիրառման ոլորտը, որը ամենալայնն է, դա կյանքն է, բարոյականությունը, հասարակական հարաբերությունները և նշում է, որ պետք է «... ապրել գեղեցիկ, մտածել, զգալ գեղեցիկ,... մեռնել գեղեցիկ... Ամեն բան գեղեցիկ, գեղեցիկ...»¹⁷: Հասարակական – քաղաքական բարդ իրադրությունների մեջ ապրած, կուսակցական զգվռտոցի ականատես, մարդկանց և մասնավորապես իշխանավորների վարքն ու բարքը ուսումնասիրած և հասարակական հարաբերությունների ոլորտում ճշմարտություն փնտրող բանաստեղծը համոզում է ճշմարտության մի ինքնատիպ, յուրահատուկ, խորիմաստ և ինչ-որ իմաստով նաև պարադոքսալ ձևակերպմամբ՝ «բոլոր ճշմարտությունները սուտ են, սուտն է միայն ճշմարտությունը»¹⁸: Սուտը ներկայացնել որպես ճշմարտություն՝ հնարավոր է բացառապես հղկված ճարպկությամբ կամ էլ սուտը դառնում է վտանգավոր, քանի որ այն դառնում է մտածելակերպ, աշխատառժ, անգամ հասարակության կառավարման մեթոդ: Ստի և ճշմարտության մասն փոխակերպումներով մտահոգված Իսահակյանը 1927թ. մարտի 8-ին տիկնոջը գրած նամակում նշում է, որ ճիշտ չեն այն պնդումները, թե Հայաստանը արքայություն է և նման մոտեցումը համարում է սխալ մեթոդ, որով մարդիկ խաբում են և իրենց, և մյուսներին, որի հետևանքները լինում են ծանր: Համեմատություն կատարելով, նշում է, որ վերքերը ծածկելով չեն բուժում հիվանդությունը, իսկ Հայաստանը վերքերով ծածկված է և բուժվելու կարիք է զգում: Նա ամենամեծ վտանգը տեսնում է նրանում, որ սուտը սկսում են սիրել, իսկ խորհրդային գաղափարախոսությունը նպաստում էր կամ էլ ուղղակի միտված էր դրան. «Սուտը՝ իրական Հայաստանը խեղճ է, աղքատ է, փոքր, մենք սիրում ենք – սուտը, սուտ Հայաստանը, որ նա ծաղկում է, ջրանցքներ ունի, հիդրոկայաններ, ֆաբրիկաներ, հզոր է, բարձրանում է, հորեյաններ է կատարում, պետություն է... մեր ուզածն ենք տեսնում և այն սիրում, և սուտը ընդունում ենք որպես ճշմարտություն»¹⁹: Ավելի վտանգավոր է հատկապես հասարակական-քաղաքական ոլորտում և միջպետական հարաբերություններում ստին երկրպագելը, որը տանում է իրականության խեղաթյուրման, ճակատագրական է դառնում անհատի, ազգի, պետականության համար և այս տեսանկյունից որպես ականառու օրինակ՝ վերլուծում է Լեռնային Ղարաբաղի կարգավիճակը, նշելով՝ «Լեռնային Ղարաբաղի ավտոնոմիան բացարձակ սուտ բան է, նա Բաքվին ենթարկված մի բան է: Ադրբեջանն է իշխում ամեն բանի մեջ: ... Ստեփանակերտ, հյուսիս-հպատակ, ձևական ավտոնոմիա, ֆիկցիա, իրավագուրկ գրեթե, ինքնավար չէ բնավ, ամեն բանի մեջ, ամենաչնչին բանի մեջ ենթարկվող Բաքվին...»²⁰: Իսահակյանը ելնում է այն սկզբունքից, որ պետք է ասել ամբողջ ճշմարտությունը, լրիվ կերպով կամ ոչ թե կես ճշմարտությունը: Երբ ասվում է կես ճշմարտություն, ապա գործում է հետևյալ կարգախոսը. կես ճշմարտություն- կես սուտ: Այս դեպքում սուտը համերաշխ է դառնում թե առանձին անհատների և թե հասարակական խմբերի ու

¹⁷ Նույն տեղում:

¹⁸ Ավ. Իսահակյան, Աֆորիզմներ, էջ 197:

¹⁹ Նույն տեղում, էջ 56:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 182:

խավերի բարոյահոգեբանական խառնվածքի հետ: Իսահակյանը զգացել է նաև ճշմարտության չափորոշիչի կարիքը և օգտագործել է անգամ «արշին» հասկացությունը: Նկատելով նման չափանիշի դժվարության հետ կապված խնդիրները և տարբեր ոլորտներում միևնույն չափանիշի կիրառման ոչ միարժեքությունը, նա ձևակերպում է հետևյալ մոտեցումը. «Կրիտերիում- չափ, արշին, իմ ճշմարտության կրիտերիումը- օգտակարությունն է, ուտիլիտարիզմը»²¹: Նման տեսանկյունից ճշմարիտ են այն գիտելիքները, որոնք բավարարում են մարդկանց պրակտիկ պահանջմունքները: Եթե ճշմարտությունը դիտարկվում է գիտելիքի պրակտիկ օգտակարության, արդյունավետության և գործնականության տեսանկյունից, ապա այդպիսի ուսմունք մշակված է պրագմատիստական փիլիսոփայության կողմից: Այդպիսին է նաև ճշմարտության մարքսիստական ուսմունքը, որը ներմուծում է նաև հասարակական-պատմական պրակտիկա հասկացությունը: Այս ուսմունքները որոշ իմաստով խոցելի են այն առումով, որ գիտական բազմաթիվ ճշմարտություններ կարող են օգտակար չլինել գործարարության և շահի տեսանկյունից կամ շուտով կկորցնեն այդ ընդունակությունները: Մարդը հետապնդում է բազմաթիվ, նույնիսկ հակադիր նպատակներ, ուստի դրանց հասնելու համար իմացությունը չի տեղավորվում ճշմարտության մեկ չափանիշի շրջանակներում: Նման մոտեցման թերությունը ոչ թե այն է, որ ընդգծվում է ճշմարտության սուբյեկտիվ, մարդկային կողմը, այլ այն, որ օգտակարության չափանիշը տարածվում է նաև այնպիսի արժեքների վրա, որոնք իրականում ճշմարտության չափմանը ենթակա չեն, այլ կերպ ասած՝ ճշմարտության բնորոշումը իբրև նպատակին հասնելու միջոցի կամ գործիքի սահմանափակված է և չի կարող տարածվել բարոյական արժեքների կամ անդունդների վրա: Գնահատի, օգտակարի և գեղեցիկի փոխհարաբերությունը խախտվում է, երբ օգտակարի գերազնահատումը բացարձակեցվում է, և Իսահակյանը իրավացիորեն օգտվում է ճշմարտության տարբեր չափանիշներից, որոնք փոխլրացնում են միմյանց, գրելով՝ «...կրիտերիումը երաժշտության մեջ իմ զգալն է, իմ ազդվելն է, իմ ապրելն է»²²: Անշուշտ արվեստում միայն օգտակարը չի կարող լինել ճշմարտության գլխավոր ու միակ չափանիշը, այս պարագայում ապրումը, զգալը, ոգևորվելը դուրս է մնում տեսադաշտից: Իր «Փիլիսոփայությունը ստեղծագործության գաղտնիքների որոնումներում» աշխատության մեջ պրոֆեսոր Հր. Շաքարյանը նկատել է, որ «Արվեստում ժամանակի հավաքական ռիթմը պակաս ամբողջական չի ներկայացվում, քան, օրինակ, փիլիսոփայական տրակտատներում: Մի ամբողջ դարաշրջան է անփոփոխ «Պատերազմ և խաղաղություն» վեպի էջերում, և նրա հեղինակը նույնքան հանճարեղ կերպով կնկատեր, թե որքան էլ պարադոքսալ հնչի, գեղարվեստական խոսքն ավելի մեծ ստույգություն է պահանջում, քան գիտությունը»²³:

Անընդունելի է այն բանաձևը, որ՝ «օգտակար է, հետևաբար ճշմարիտ է»: Այն բանից, որ յուրաքանչյուր ճշմարտություն օգտակար է, երբեք էլ միաժամանակ

²¹ Նույն տեղում, էջ 291:

²² Նույն տեղում:

²³ **Հր. Գ. Շաքարյան**, Փիլիսոփայությունը ստեղծագործության գաղտնիքների որոնումներում, Երևան, 2002, էջ 115:

չի հետևում, որ ամեն մի օգտակար ճշմարիտ է: Այս դեպքում ճշմարտությունը կարող է մատուցել կեղծիքին հավասար ծառայություն և դեռ ավելին՝ կեղծիքը քողարկել: Ճշմարտության հարցի նկատմամբ Իսահակյանին ամբողջովին հասկանալու, ըմբռնելու համար վկայակոչում ենք հիշատակարանային հետևյալ գրառումը. «Ուզում եմ ձրի առնել, որ անկախ ասեմ այն, ինչ որ ճշմարիտ է և օգտակար տանջվածներին, ձրի եմ ուզում, որովհետև այդ պայմանի մեջ ես ինձ բարձր կզգամ և կոչումիս համար,- ես չեմ ուզում, ծախել ճշմարտություններ, որոնք գիտությունը դարերից սկսած ձեռք է բերել՝ ուրիշների քրտինքով»²⁴: Իսահակյանը նկատել է, որ մարդիկ, հավասարապես տանջվածներն ու զրկվածները, մշտապես քաղց են զգում ճշմարտության և ճշմարտությունը ասողների հանդեպ, որ յուրաքանչյուր ոք ճշմարտության մասին իր սեփական պատկերացումը ունենալով հանդերձ, կամենում է համախոհներ կամ դաշնակիցներ այդ հարցում ունենալ: Այս առումով նա հակվում է ճշմարտության օբյեկտիվության ու կոնկրետության գաղափարին: Իսահակյանը ճշմարտության մասին հատուկ տեսություն չի ստեղծում, նրա խիստ իմացաբանական հարցերով չի զբաղվում, բայց իր ստեղծագործություններում առավելապես իմացաբանական ծագում ունեցող կատեգորիային տալիս է ընդգծված արժեքային երանգավորում: Նա հաստատում և ընդգծում է այն միտքը, որ ճշմարտությունը մեծագույն արժեք է մարդու կողմից ստեղծած արժեքներում, միաժամանակ և իր ստեղծագործություններում, և իր մարդկային կեցվածքով համոզում է, որ իմացաբանականն ու արժեքայինը բոլորովին էլ, կամ միշտ չէ, որ իրար օտար կարող են գտնվել: Այս ամենը նրան հաջողվում է, քանզի «Իսահակյանի անհատականությունը, նրա մտածելակերպը և այս ամենի արգասիքը նրա ստեղծագործությունը հաստատում են այն ճշմարտությունը, որ հանձինս Իսահակյանի՝ մենք գործ ունենք ոչ միայն մեծ բանաստեղծի, այլև մեծ փիլիսոփայի հետ»²⁵:

Դեկարտյան դարաշրջանում սոսկ իբրև իմացաբանական երևույթ դիտարկվող ռացիոնալը վաղուց արդեն ստացել է արժեքային-բովանդակային նշանակություն: Նույնքան փոխակերպություն է ապրում նույնիսկ իմացաբանության համար ելակետային նշանակություն ունեցող ճշմարտություն կատեգորիալ հասկացությունը, և ազգային-բնական լեզուներն անգամ դժվարանում են համակերպվել նման իմաստափոխություններին: Պրոֆեսոր Յր. Շաքարյանը գտնում է. «Ռուսերենում իմացաբանական истина-ի կողքին վաղուց հայտնվել է նրա արժեքային համարժեքը՝ правда-ն, որը այլ լեզուներում դժվարությամբ է գտնում իր համագոյակը:... Հայերենում միևնույն ճշմարտությունն իր մեջ հավասարապես ներառում է և՛ իմացաբանական истина-ն, և՛ արժեքային правда-ն: Թերևս սա էլ մեր ազգային մենտալիտետի արդյունք է. ավանդաբար իմացաբանական ճշմարտությունը դիտարկվել է իբրև բարոյականի, արդարամտության նախապայման»: Այս առումով ուսուցանող է Իսահակյանի կողմից ճշմարտության իմացաբանական կատեգորիային բարոյաարժեքային տեսանկյունից մոտենալը, և պատմական ընթացքը ապացուցեց դրա իրավացիությունը: Ղարաբաղյան բախումների առաջին օրերին հայերը ավելի քան ապավինում էին հին

²⁴ Ավ. Իսահակյան, Հիշատակարան, էջ 71:

²⁵ Ավիկ Իսահակյան, Բարև, Վարպետ, Երևան, 2008, էջ 262:

Ժամանակների պատմամշակութային հուշածանցներին, այսինքն՝ արժեքայինը, շահեկանը իմացաբանականի, ճշմարտության մեջ էին փնտրում, իսկ ազերինները փորձում էին ճշմարտություն հորինել՝ իմացաբանականը նենգափոխելով արժեքայինի:

ОЦЕНКА ИСТИНЫ В ЛИТЕРАТУРНОМ НАСЛЕДИИ А. ИСААКЯНА

Г. Г. КАДЖОЯН

Статья посвящена выявлению и оценке философского понятия истины посредством анализа и осмысления литературного наследия знаменитого армянского поэта Аветика Исаакяна.

APPRECIATION OF TRUTH IN THE LITERARY HERITAGE OF AVETIK ISAHAKYAN

H. G. GHAJOYAN

The article is about the reveal and appreciation of “truth” as a philosophical concept through the analysis and comprehension of the literary heritage of the famous Armenian poet Avetik Isahakyan.

ՀԻՆՂՈՒԻՉՄԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ. ՎԵՂԱՅԱԿԱՆ ԿՐՈՆ

Պ. Ա. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

Փիլ. գիտ. թեկն., դոցենտ

Հինդուիզմը (սանսկրիտ.՝ *սանատանա դհարմա*) աշխարհի ամենահին և ազդեցիկ կրոններից է: Այս կրոնի անվանումն առաջացել է Ինդոս գետի դեռևս Ավեստայում փաստված *Սինդհու* իրանական անվանումից, որը հետագայում դարձել է ոչ միայն երկրի անվանում, այլև այն բնակեցրած ժողովուրդների ընդհանրական անուն:

Իբրև կրոնական ֆենոմեն՝ հինդուիզմը առանձնանում է բարդությամբ և հակասականությամբ, խճճվածությամբ ու քառսայնությամբ: Պատմամշակութային լուրջ խնդիր է նույնիսկ «հինդուիզմ» տերմինի սահմանումը¹: Մինչ օրս չկա բավարար սահմանում և նույնիսկ բացատրություն այն հարցին, թե ինչը պետք է համարել հինդուիզմ, ինչպիսին են այդ հասկացության էությունը և սահմանները: Իր պատմության մի քանի հազարամյակների ընթացքում հինդուիզմը ձևավորվել է իբև կրոնափիլիսոփայական ուսմունքների և դիցաբանական

¹ Հինդուիզմ տերմինի և հինդուիզմի այլ հիմնահարցերի քննական վերլուծությունը տես **Альбедиль М. Ф.** Индуизм. Главная религия Индии, СПб. 2006, с. 8-27.